Staročeské glosy v *Rostlináři mnichovském*?

Kateřina Voleková

Rukopis

- pergamenový kodex Bayerische Staatbibliothek v Mnichově, sign. Clm 615
- složený z částí z 13. a 14. století (x Schnell 2011, s. 191: 15. století)
- o rukopisu: http://handschriftencensus.de/12721
- obsah:
  - lékařské traktáty
  - 2 latinsko-německé slovníky rostlin – výběrová edice *Die althochdeutschen Glossen* (Steinmeyer 1895, s. 523–532, č. MXX, a 546–569, č. MXII)

Latinsko-německé rostlináře

- patří k tzv. rostlinářům *Artemisia* (něm. *Artemisia*-Vokabular) – B. Schnell (2011, s. 179–195)
  - slovník léčivých rostlin
  - 450 až 600 hesel
  - heslový odstavec: latinské heslové slovo a německý ekvivalent
  - hesla A–C (60 % textu) > hesla D–Z (40 %)
  - Schnell: cca 36 rkp. (konec 13. stol. – 16. stol.)
  - nepevná transmise/historie tohoto textu (*Textüberlieferung*)
  - tradován výlučně v kontextu lékařských textů

Mnichovské rostlináře *Artemisia*

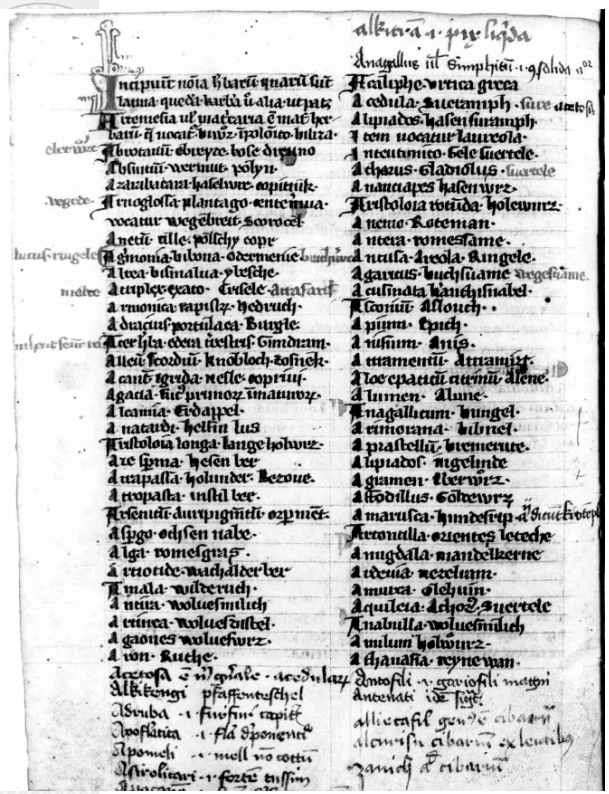

- 1. slovník na f. 68va–72ra obsahuje doplňky z jiného rostlináře (*Alphita*, též v rkp. na f. 109ra–119va)

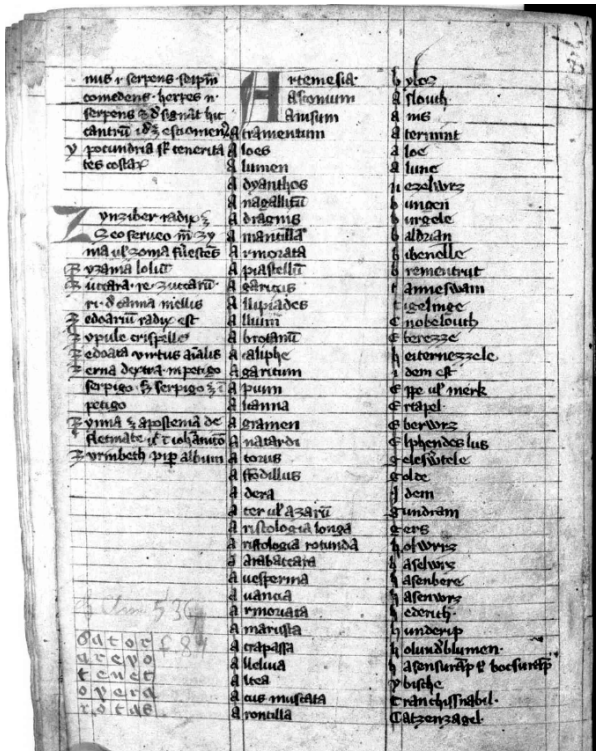

- 2. slovník na f. 119vb–124rb

1. slovník: RostlMnich

- z přelomu 13. a 14. století
- obsahuje několik glos ve slovanském jazyce

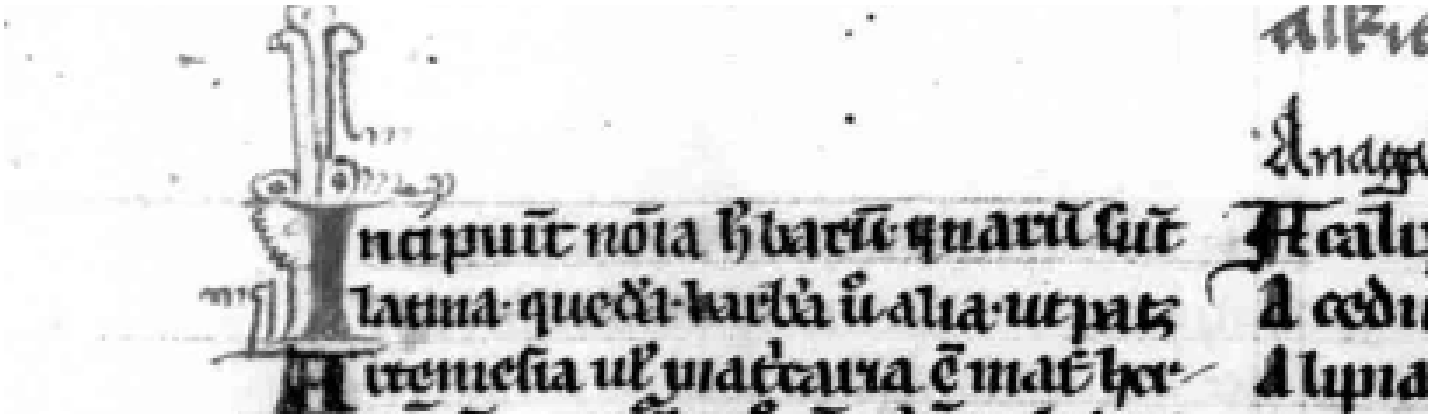

Incipiunt nomina herbarum, quarum sunt latina quedam, barbara voce alia, ut patet (RostlMnich 68va)

- stejný písař, opsáno z předlohy

RostlMnich

- glosy označeny jako polské:

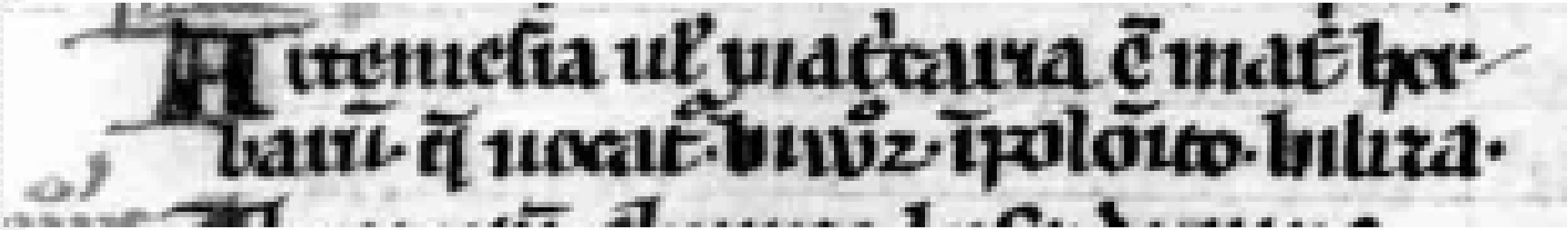

Artemesia vel matricaria est mater herbarum, que vocatur biworz, in polonico bylica (RostlMnich 68va)

- nejstarší soupis názvů rostlin v polském jazyce

Kolik jich je?

- StpolS: 12 glos

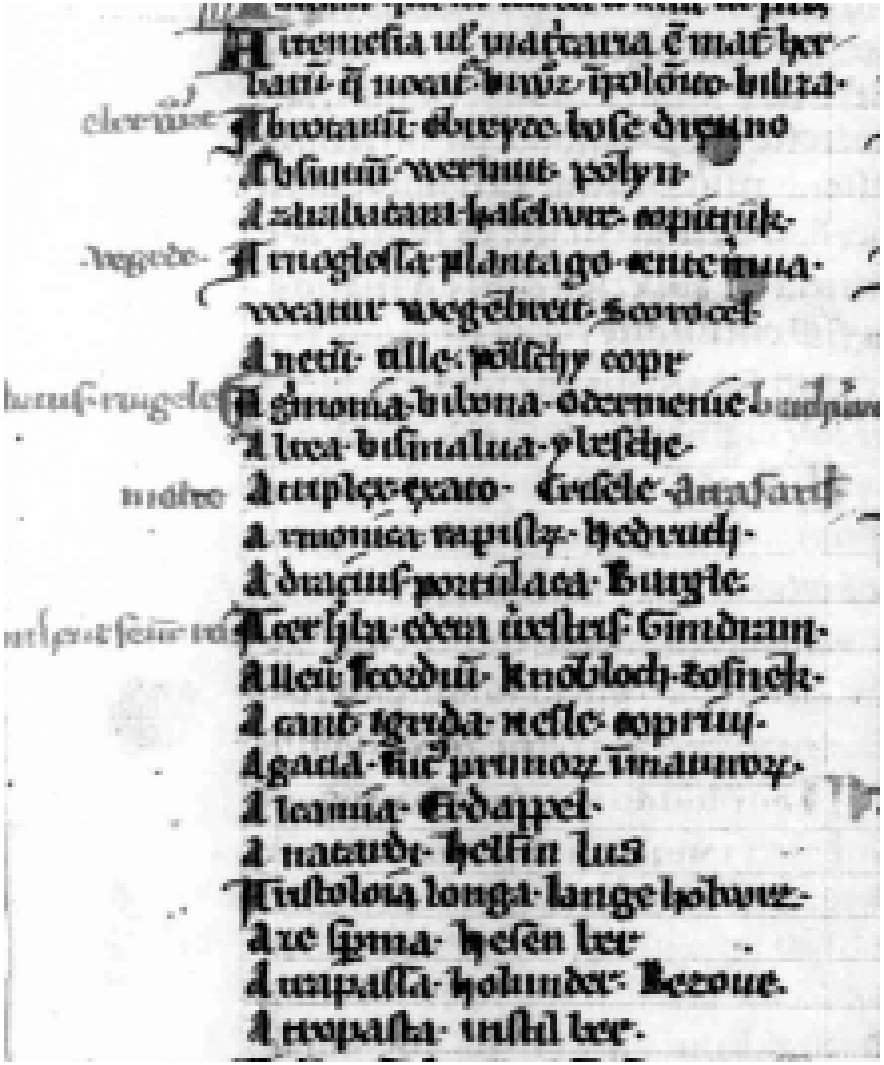

1	*Artemeſia u(e)l mat(ri)caria e(st) mat(er) herbaru(m), q(ue) uocat(ur) biw(or)z, i(n) ꝑolo(n)ico biliza*	68va	StpolS s. v. bylica
2	*Abrotanu(m) ebreyze boſe dreuno*	68va	(–)
3	*Abſintiu(m) wermut ꝑolyn*	68va	StpolS s. v. piołun
4	*Azarabacara haſelwrc coꝑitnik*	68va	StpolS s. v. kopytnik
5	*Arnogloſſa ꝑlantago, centen(er)uia vocatur wegebreit Scorocel*	68va	StpolS s. v. skorocel
6	*Anetu(m) tille ꝑolſchy coꝑr*	68va	StpolS s. v. koper, polski
7	*Alleu(m) ſcordium Knobloch Zoſnek*	68va	StpolS s. v. czosnek
8	*Acant(um) igrida neſle coꝑriui*	68va	StpolS s. v. pokrzywa
9	*Atraꝑaſſa holunder Bezoue*	68va	StpolS s. v bzowy
10	*Baldemonia berwurz oleſnik*	69rb	StpolS s. v olesznik
11	*Herba thuris Oleſnik*	70va	StpolS s. v olesznik
12	*Peucedanu(m) olſnik* (adscr. herba thuris id(em) al. manu)	71ra	StpolS s. v olesznik

Stpol. či stč. slova?

- některé staré polské výrazy „jsou identické s českými názvy“ StčS
- např. *kopytník*, *kopřivy*, *polský kopr*

- stpol. výraz *skorocel* je ve StpolS hodnocen jako bohemismus

>> zájem českých lingvistů od konce 19. století

Excerpta pro GbSlov

- některé polské
- některé „identické s českými“ a ty do GbSlov

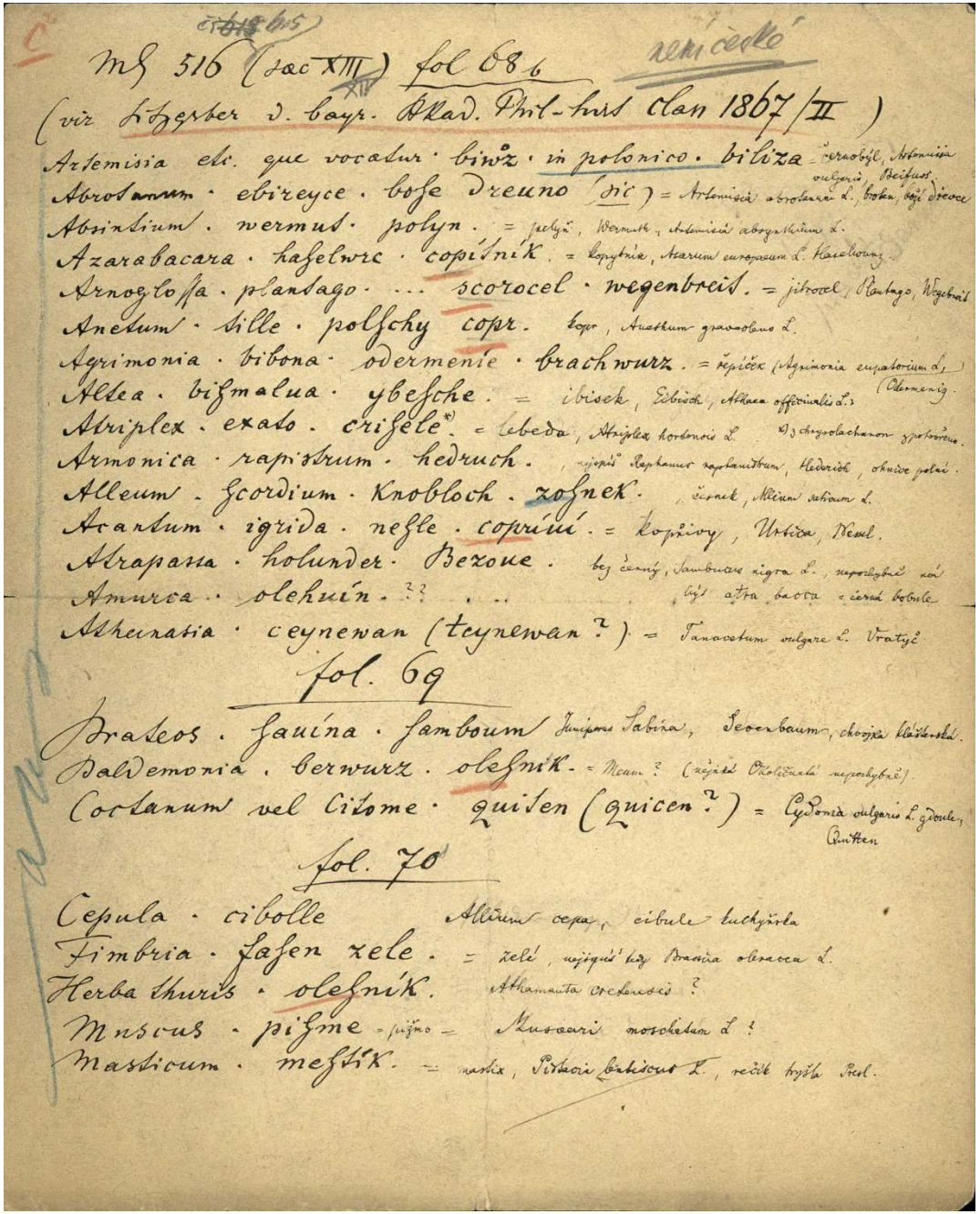

GbSlov

- slova z 1. strany: *polský kopr*, *kopřivy*, *kopytník*

- slova z dalších stran: *citvar*, *mestík* (HL)

mestík, -a, -u, *rostlina toho jména,*
LČelak. — meſtík masticum RostlMnich. 70.

„cicwar zeduar RostlMnich. 71“, „meſtík masticum RostlMnich. 70“

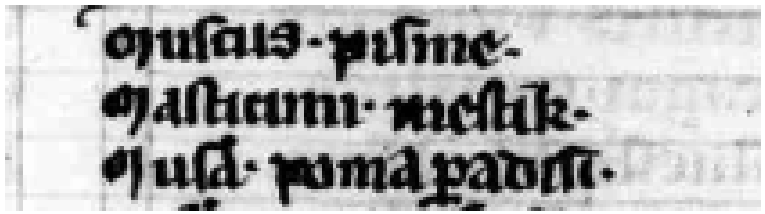

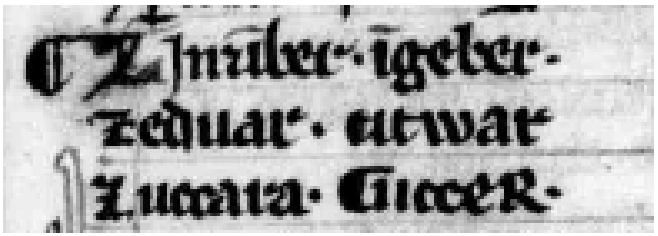

Maſticum meſtik RostlMnich 70vb, *Zeduar citwar* 72ra
>> tyto jsou sporné!

Spíše německé výrazy

1. z druhé poloviny slovníku
2. jediný ekvivalent za lat. heslové slovo
3. shodují se s hesly z druhého latinsko-německého slovníku *Artemisia* v mnichovském rkp.

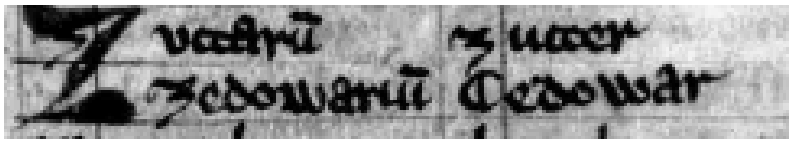

Artemisia II: *Maſtix maſtic* 122va; *Zedowarium Cedowar* 124ra

>> sthn./střhn. výrazy *mastic* a *zitwar* (srov. Lexer s. v., Björkman 1904/1905, s. 189, 198)

- něm. přejímky z latiny

StčS

- ***þižmo***

„*þiſme* (m. -*mo*) *muscus* *RostlMnich 70“

Muſcus þiſme (RostlMnich 70vb)

Muſcus Piſme (Artemisia II 122va)

pižmo, -a n.; k střhn. bisam, lat. bisamum *pižmo, silně aromatická látka (zvl. vylučovaná žlázami některých živočichů) užívaná k léčení, vonění ap.:* piſme (m. -mo) muscus *RostlMnich 70; rosa est ex auro et habet in se balsamum et pyſmo in signum huius, ut penitentes refocilarentur PostGlosMuz 130a; to zvieřátko [hlodavec] podlé pupka mezi kuoží a masem má měchýřek pln krvě, a ta krev jest pizmo CestMil 47b muscatum; tu [v moři] jest ambry, to jest rybieho pyzma, veliké mnostvie t. 119a *ambry*, pod. t. 120a; bráti [k léčení] pižmo a kadidlo LékFrantA 48b; oman neb pizmo v ustech neb v rukú držeti...a k tomu voněti LékMuz 132b; muscus electus...vulgariter pyzmo Rostl UK XI E 5,11b; olfactorium pižmo Slov KapPraž L 90/5,206a; kdež muož lajno s pijžmem příslušeti neb zlato s hnojem TovHád 37a; je [věci] obvoněj dvěma skrupulemi pižma Apat 61b musci ambrae

Též jm. osob. *Pižmo* m. (ArchČ 28,682, 1421)

>> *þisme* = střhn. *bisem/bisam* z lat. *bisamum* ‚pižmo, silně aromatická látka‘ (srov. Lexer s. v., Björkman 1904/1905, s. 179)

StpolS + StčS

- *olesznik / oleśnik – olešník*

Olesznik *czy* **Oleśnik** *bot.* **1.** *'Peucedanum palustre Moench'*: Olesnik baldemonia XIII *ex. Rost* nr 5016, *sim.* 1460 *ib.* 3379; Olesnik herba thuris XIII *ex. ib.* nr 5017; Olesnik peucedanum *ib.* nr 5018; Oleschnyk anetum agreste 1419 *ib.* nr 5038; Olesznik meu 1437 *ib.* nr 2702, *sim.* 1464 *ib.* nr 4853; Eleborus olesznyk, byelon *ca* 1455 *JA* XIV 491; Olesznyk feniculus porcinus 1460 *Rost* nr 3546; Olesznyk men *ca* 1465 *ib.* nr 3971; Oleschnyk accorus *ib.* nr 4121; Olesznyk iacinctus *ib.* nr 4122; Oleschnyk baldemonia *ib.* nr 4167; Olesnyk meu 1472 *ib.* nr 431, *sim.* 1475 *ib.* nr 3217, *etc.*; Olyesnyk elberus 1478 *ib.* nr 2149; Olesznyk baldemoniaca *ib.* nr 2319; Oleschnyk aluetica *ca* 1500 *Erz* 58; Oleschnyk carendula *ib.*; Oleschnyk celeberus *ib.*; Olesznik blademonia *ca* 1500 *Rost* nr 5361; Olesnyk eleborus *ib.* nr 5420.

2. *'marchew zwyczajna, Daucus carota L. silvestris'*: Daucus olesznyk al. polna marchew *ca* 1465 *Rost* nr 3888.

3. *'Selinum Carvifolia L.'*: Olesznyk robustrum *ca* 1500 *Rost* nr 5552.

olešník, -a/-u m., též olšeník, olšník; k olšě (?)

1. bot. *okoličnatá rostlina vyskytující se mezi olšemi, zvl. z čeledi mrkvovitých (olešník, Selinum L; mrkev Daucus L; pastinák, Daucus pastinaca L; ap.):* inperialis Olesnyk ROSTLOL 127; 2 olefník berwurz Baldemonia *ROSTLMNICH 69; olefník herba thuris *ROSTLMNICH 70; daucus (olfnyk, mrkvice marg.) LÉK UK IV F 5, 83b; daucus creticus polská mrkvice, daucus olssenyk vel ptačie hniezdo ROSTLSTRAH 81a; daucus pastinaca agrestis Olefnyk ROSTL Muz IV E 5,134b; recipe... herbe digestive, id est olefnik LÉK UK VIII H 34, 141a

2. Olešník, -a/-u m. *jm. míst.:* v Olefnyku...ukradli sme dva koně POPRROŽMB 27a (1420); rybník, kterýž pod Olešníkem leží ARCHČ 5,519 (1471)

Ad 1: k výkladu názvu srov. Machek, Čes. a sloven. jm. rostlin 161n.

StčS

- ***olešník***

V. Machek (1954, s. 161n.):

- „*olešník* je odvozen od *olše*, neboť stejně jako olše roste uprostřed porostů nad břehy vod
- slovanské slovo bylo přejato do němčiny

X

V. Machek (1968, s. 413):

- ne od *olšě*, Šmilauer upozorňuje na staroněmecké glosy (*olsnic*)

RostlMnich	Jiné slovníky Artemisia
Baldemonia berwurz oleſnik 69rb	Baldemonia olſnic Slov München, Staatsbibliothek, Clm 615, 120rb baldamonia alſnic Slov Karlsruhe, LB, Cod. St. Peter perg. 33, 82v
Herba thuris Oleſnik 70va	Herba thuris olſnic Slov BSB Clm 615, 121vb herba turis olſnich Slov Heidelberg, Universitätsbibliothek, sign. Cpg 369, 213rb herba turis alſnic Slov Karlsruhe, LB, Cod. St. Peter perg. 33, 82v
Pendcedanu(m) olſnik (adscr. herba thuris id(em) al. manu) 71ra	Peucedanu(m) harſtranc oder olſnic Slov BSB Clm 615, 122vb

stpol. a stč. *olešník*

- výpůjčka z němčiny (?) ze sthn. *olsenich* (srov. Lexer s. v., Björkman 1904/1905, s. 191)

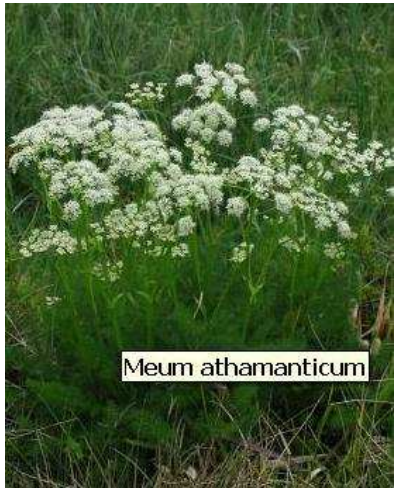

- sthn. *olsenich* za lat. *baldemonia*, *peucedanum* a *herba thuris* „vysoce aromatická okoličnatá rostlina užívaná v lékařství, zvl. koprník“

- stč. *olešník* mohl se hláskoslovně přiklonit k lexému *olše* a být s ním sémanticky spojován

stč. *olešník*

- přejímka přenesena i na jiné okoličnaté rostliny, méně aromaticky výrazné, zvl. olešník, mrkev, pastinák

  inperialis Olesnyk RostlOl 127

  daucus (*olſnyk, mrkvice* marg.) Lék NK IV F 5, 83b

  daucus creticus polská mrkvice, daucus olssenyk vel ptačie hniezdo RostlStrah 81a

  daucus pastinaca agrestis Oleſſnyk Rostl KNM IV E 5,134b

  recipe… herbe digestive, id est oleſſnik Lék NK VIII H 34, 141a

- lat. *olsenichium* (?) >> sthn. *olsenich* >> stč. *olsník, olesník, olešník, olšeník* (?)

Závěr

- polská slova jen na začátku latinsko-německého slovníku *Artemisia* (RostlMnich)

- ostatní (StpolS, GbSlov, StčS s. v. mestík, *olšeník, pižmo*) spíše střhn. *olsnich*, *mestich*, *pisme*

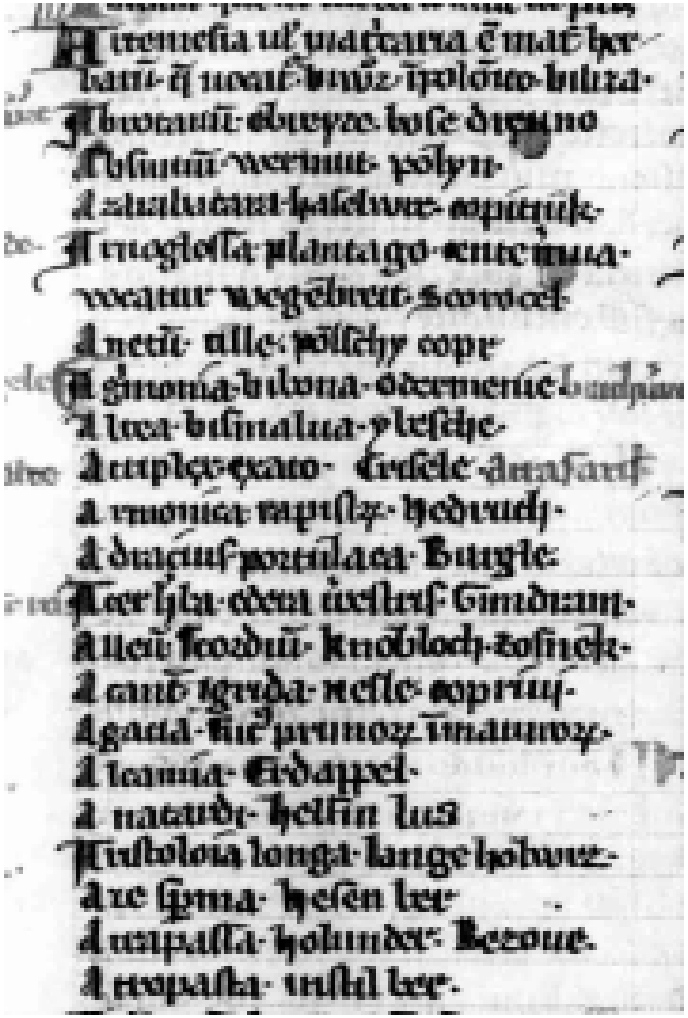

Literatura

- Handschrichtencensus [online]. Dostupné z WWW: <http://handschriftencensus.de/12721>.
- MDZ Digitale Bibliothek [online]. Dostupné z WWW: <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0007/bsb00073050/images/>
- Steinmeyer, Elias – Sievers, Eduard: *Die althochdeutschen Glossen*. Bd. 3. Sachlich geordnete glossare. Berlin 1895 (Nachdruck Dublin/Zürich 1969). Dostupné z WWW: <http://www.archive.org/stream/diealthochdeuts04sievgoog#page/n7/mode/2up>.
- Schnell, Bernhard: Das 'Artemisia-Vokabular'. Ein unbekanntes Pflanzenvokabular und seine primäre Funktion. *Sprachwissenschaft* 36, č. 2, 2011, s. 179–195.
- Lexer, Mathias: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. 3 díly. Leipzig 1872–1878. Dostupné z WWW: <http://woerterbuchnetz.de/Lexer/>
- Björkman, Erik: Die Pflanzennamen der althochdeutschen Glossen. II. Entlehnte Pflanzennamen. *Zeitschrift für Deutsche Wortforschung* 6, 1904/1905, s. 174–198